

Надежда ДИМИЋ

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

Весна ПОЛОВИНА

Филолошки факултет, Београд

Зорка КАШИЋ

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

О СРПСКОМ ЗНАКОВНОМ ЈЕЗИКУ*

Знаковни језик је природни језички израз глувих лица. Српски знаковни језик (СЗЈ) је визуелни језик гестова који користе глуве особе у Србији. СЗЈ је њихов први (примарни) језик док је говорни српски језик њихов други језик.

За глуву децу и одрасле глуве особе знаковни језик је природно средство изражавања, упоредиво с изражајним потенцијалом говорног језика и омогућава им когнитивна, комуникативна и креативна искуства. Рана двострука полујезичност глуве деце (познавање знаковног језика и говорног/писаног језика) од непороцењиве је важности за њихов развој. Усвајањем знаковног језика отклањају се проблеми ограниченог примања порука и ограничене комуникације. То је језик који користи мануелне симболе да изрази идеје и концепте. Такође, у себе укључује и прстну азбуку (fingerspelling).

Данас се зна да знаковни језици имају структуру која се по својој сложености може поредити са структуром говорног и писаног језика. У различитим деловима света користе се различити знаковни језици и они међусобно нису разумљиви, иако постоје међународно прихваћени знаци који се користе у многим знаковним језицима. Користе се различити знакови и различита правила за њихово грађење (различит редослед знакова) као и различита структура реченице.

Српски знаковни језик (СЗЈ) глувим особама у Србији служи као средство за свакодневну конверзацију, за исказивање жеља и личне воље, за интелектуалне расправе, за изражавање шала, за комбинацију апстрактних изра-

* Овај рад представља део пројекта који се под називом „Стандардизација српског знаковног језика“ реализује у оквиру Министарства рада и социјалне политике.

за, за изражавање личног стила. У Србији постоји висок степен разумевања међу глувим особама у оквиру СЗЈ, иако постоји и могућност регионалних варијација појединих гестова и начина изражавања.

Познато је у лингвистици да начин прикупљања података о неком језику може бити разноврстан. Може се од изворних говора тражити да преведу или сачине исказ који је еквивалентан задатом исказу на другом језику. Овакав поступак елицитацијом има своје предности јер се могу циљано истражити одређене појаве у језику, али је и недостатак у томе што је потребно унапред знати које све појаве постоје да би се за њих поставила одговарајућа питања. Осим тога изворни говорници често настоје да "преводе" реч по реч", те је потребно додатно проверавање таквих појава у флуентном спонтаном говору.

У нашем случају, за почетну стандардизацију језика у погледу граматике, морали смо у овој основној фази, сакупити материјал српског знаковног језика путем елицитације исказа на знаковном језику. Свесни свих проблема и недостатака који такав приступ може да има, ипак смо сматрали, и на основу почетних истраживања других нестандардизованих језика, да је то нужан први корак у настојању да се опише српски знаковни језик. Наши информанти су били билингвали којима је српски језик и српски знаковни језик једнако познат (као матерњи први и матерњи други језик), информанти којима је знаковни језик примарни језик комуникације (глуве и наглуве особе).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски знаковни језик, почетна стандардизација

УВОД

Знаковни (гестовни) језик је природни језички израз глувих лица. Српски знаковни језик (СЗЈ) је визуелни језик гестова који користе глуве особе у Србији. СЗЈ је њихов први (примарни) језик док је говорни српски језик њихов други језик.

„Знаковни језик је облик невербалне комуникације у којем се речи-појмови приказују знацима или гестовима руку, који могу носити значење појединих мисли, речи или читаве реченице, у зависности од контекста или, пак, комплексне серије идеја.” (УНЕСКО, Париз 1984).

За глуву децу и одрасле глуве особе знаковни језик је природно средство изражавања, упоредиво с изражајним потенцијалом говорног језика и омогућава им когнитивна, комуникативна и креативна искуства. Рана двострука полујезичност глуве деце (познавање знаковног језика и говорног/писаног језика) од непороцењиве је важности за њихов развој. Усвајањем знаковног језика отклањају се проблеми ограниченог примања порука и ограничене комуникације. То је језик који користи

мануелне симболе да изрази идеје и концепте. Такође, у себе укључује и прстну азбуку (дактилологију).

Данас се зна да знаковни језици имају структуру која се по својој сложености може поредити са структуром говорног и писаног језика. У различитим деловима света користе се различити знаковни језици и они међусобно нису разумљиви, иако постоје међународно прихваћени знаци који се користе у многим знаковним језицима. Користе се различити знакови и различита правила за њихово грађење (различит редослед знакова) као и различита структура реченице.

Српски знаковни језик (СЗЈ) глумим особама у Србији служи као средство за свакодневну конверзацију, за исказивање жеља и личне воље, за интелектуалне расправе, за изражавање шала, за комбинацију апстрактних израза, за изражавање личног стила. У Србији постоји висок степен разумевања међу глумим особама у оквиру СЗЈ, иако постоји и могућност регионалних варијација појединих гестова и начина изражавања.

О потреби стандардизације СЗЈ. Стандардни језик је општи језик који би требало да могу да користе сви припадници једне језичке заједнице. Као основа стандардног језика могу се узети или неки регионални варијетет, или говор одређене социјалне групе, или као основа вица може се користити нека претходна варијанта језика забележена у писаном виду. Стандардизација подразумева кодификацију изговора, граматике и вокабулара како би се обезбедио скуп нормативних правила за стандардну употребу. Одабрани стандард треба и званично спровести што се чини путем владиних публикација, преко медија и у школама. То не значи да је он лингвистички једина варијанта, али ако се временом шири и примењује у ширим кругова говорне заједнице, онда такав стандардни језик олакшава међусобну комуникацију. Као што се дешава са српским језиком, где стандардни (књижевни) језик омогућава припадницима различитих регионалних варијетета да се међусобно споразумеју, да користе исте уџбенике у школи и да разумеју медије, да могу да читају књиге, тако и СЗЈ као стандардизовани језик треба да омогући исту врсту олакшане комуникације. То не значи да ће варијетети на локалном нивоу бити укинута и да ће нужно нестати. Напротив, они ће стално доприносити богаћењу знаковног језика, на свим нивоима, а поготово у погледу вокабулара.

О знаковном језику уопште. Знаковни језик се у савременом свету сматра равноправним језиком са другим природним људским језицима. Има своју структуру и вокабулар и може обављати све функције као и било који други природни људски језик. До сада је описано неко-

лико стотина различитих знаковних језика, који се могу, као и сви други знаковни језици, усвајати као матерњи језик (од глувих родитеља, рецимо) или учити као страни језик (у комуникацији са глувима). Они међусобно могу имати сличних елемената, што произилази пре свега из чињенице да користе визуелни медијум, али нису довољно међусобно разумљиви да би се могло тврдити да постоји само један универзални знаковни језик.

Техника прикупљања материјала. Познато је у лингвистици да начин прикупљања података о неком језику може бити разноврстан. Може се од изворних говора тражити да преведу или сачине исказ који је еквивалентан задатом исказу на другом језику. Овакав поступак елицитацијом има своје предности јер се могу циљано истражити одређене појаве у језику, али је и недостатак у томе што је потребно унапред знати које све појаве постоје да би се за њих поставила одговарајућа питања. Осим тога изворни говорници често настоје да „преводе” реч по реч, те је потребно додатно проверавање таквих појава у флуентном спонтаном говору. Стога, други метод подразумева снимање спонтаних свакодневних разговора или комуникације као додатни корпус језичког материјала. У тако прикупљеном материјалу много лакше се уочавају неке друге појаве у језику, рецимо брзина стварања исказа, фонетске промене попут асимилације, изостављања и сл, затим интонација или немануелни знаци у знаковном језику, итд. Негативна страна је у томе што се у свакодневном разговору често не испољавају све језичке појаве било из ситуационих разлога или зато што се неке језичке појаве чешће јављају у другим говорним регистрима, формалном, административном, стручном, и сл., а неке могу да се уопште не појаве чак ни у веома великом корпусу. (Ово последње важи за писани српски језик, такође). Осим тога, спонтаност је условна, јер уколико саговорници знају да су снимани, такви разговори морају да трају дуже како би саговорници „заборавили” на присуство сниматеља или апарата. Трећи начин је онај који користе многи лингвисти када истражују неки феномен било у матерњем или у другом језику који добро познају, а то је ослањање на сопствену језичку компетенцију. Предност ове технике је што се тако може лако утврдити граматичност и неграматичност неког исказа у датом језику. Али, проблем постоји и овде, јер језичко осећање није увек поуздан критеријум, што се показује у оним случајевима у којима се изворни говорници истог језика не слажу у погледу процене граматичности једног исказа. Осим тога, овакав приступ такође се делимично заснива на „присећању” облика или појава, па је због тога субјективан, и тражи се допуна језичким корпусима претходна два типа. Вероватно је еклектичан приступ, који подразумева различите и разноврсне начи-

не прикупљања језичког материјала најбољи. Наравно, такав приступ је могуће спровести у језицима који су већ, на неки начин, остварили добар део прикупљања различитих типова материјала.

У нашем случају, за почетну стандардизацију језика у погледу граматике, морали смо у овој основној фази, сакупити материјал српског знаковног језика путем елицитације исказа на знаковном језику. Свесни свих проблема и недостатака који такав приступ може да има, ипак смо сматрали, и на основу почетних истраживања других нестандардизованих језика, да је то нужан први корак у настојању да се опише српски знаковни језик. Наши информанти су били билингвали којима је српски језик и српски знаковни језик једнако познат (као матерњи први и матерњи други језик), информанти којима је знаковни језик примарни језик комуникације (глуве и наглуве особе).

ФОНОЛОГИЈА СЗЈ

Параметри, обележја су: облик шаке (облик и положај шаке), место артикулације (позиција у простору око и на телу где се знак артикулише) и покрет (шака, руку, пристију шаке), правац (оријентација) (да ли је длан окренут ка горе, доле, ...), као и путања (стаза) целог покрета у простору, или покрети само прстију. Сматра се и да немануелни знаци играју улогу (мимика лица, положај главе, тела). Такође, постоји асимилација или неутрализација.

У почетној стандардизацији СЗЈ није могуће ићи у детаље фонолошке анализе, нити је то потребно.

Могу се издвојити неки облици шаке као основни и то на основу њихове: а) фреквенције, б) чињенице да се међу првима усвајају код деце, ц) јављају се у свим до сада познатим ЗЈ –има, д) пасивна рука има исти облик као активна или заузима једну од основних позиција, е) једна морфема исказана са променом облика мора или почети или се завршити једним од тих облика шаке. Последња два критеријума (д, е) се могу проверити и на нашем „корпусу“. За усвајање ЗЈ није сигурно, јер је мало таквих истраживања.

Значењски облици шака

Облик шаке се може у неким случајевима третирати и као фонема и као морфема. Неки облик може бити без самосталног значења.

Класификаторске морфеме. У АСЛ их има, рецимо, у локативној конструкцији. Рецимо нека постоји Н па се дода класификатор (људ-

ско, животињско, једнодимензионално, дводимензионално, мало и округло, велико и округло). ИПСЛ нема класификаторске морфеме. Нема их ни у индијском ЗЈ. У ИПСЛ постоје облици шаке са „семантичким садржајем“: видети = прсти симболизују очи и удаљавају се од очију, ходати= два прста имитирају ноге.

Знаковна семантичка поља

Неки знакови имају сличности у свим елементима, осим у једном.

Антоними: знакови са истим обликом шаке а покретом у супротном правцу. Пример: тужан, радостан, срећан ; ширити се – сужавати се.

Фонологија СЗЈ

Основна знаковна обележја у СЗЈ су:

- 1.облик шаке,
- 2.покрет,
- 3.оријентација,
- 4.локализација,
- 5.фацијална експресија.

Епентеза је уметање додатног покрета између два знака - између два знака у реченици. Дечак чита – од првог знака (геста) прави се десном руком додатни покрет за читати. Дечак чита.

Метатеза представља замену места појединих сегмената у знаковној речи, што се јавља и у СЗЈ.

Асимилација је појава да један сегмент знаковне речи добија особине другог (претходног или наредног сегмента знаковне речи). ЈА ВО-ЛИМ.

Фонолошки положај стабилни се неутрализује између два покрета.

МОРФОЛОГИЈА

Граматиализација знаковних параметара

С обзиром да ЗЈ-и имају визуелни простор међу саговорницима као кључну супстанцу у оквиру које се гради форма неке граматичке функције, односно морфолошки параметри битни за разумевање исказа, формирају се управо у њему, у простору. Глаголски аргументи попут агенса, пацијенса, инструмент, циљ и извор, затим деикса, простор у функцији исказивања времена, аспекти унутарњег структурирања радње, исказују се елементима простора.

Формално се могу разликовати знаци који имају покрет с оријентацијом и они који су само покрет. Знаци покрети су они код којих је могуће одредити почетни и завршни положај. Стабилни знакови су они чије значење не зависи од покрета него положаја који рука заузима у простору. Знаци покрети су нпр. УЗЕТИ, ДАТИ, ПОСЛАТИ, ГЛЕДАТИ, и сл. Такви глаголи могу имати различите правце кретања, али не било где у простору. Напротив, правилност се јасно огледа у првој врсти граматикализације коју ћемо навести, а то је граматикализација референцијалне тачке, односно позиције.

Референцијалне позиције . Граматички релевантне тачке у простору које означавају почетни и завршни положај, можемо назвати локацијом, односно позицијом. На пример: ЈА ДУГУЈЕ ТИ, ТИ ДУГУЈЕ ЈА, ОН ДУГУЈЕ ТИ, садрже глагол који је по свему исти осим по томе што је покрет у првом случају усмерен од говорника ка саговорнику, у другом обрнуто, од саговорника ка говорнику, у трећем од позиције са стране испред говорника ка саговорнику. Понекад се промени и оријентација шаке, као што је случај са глаголом ГРДИТИ, ДАТИ и сл. За разлику од овако оријентисаних знака покрета, други знаци који су такође покрети имају више слободе у усмерености. Они мењају локације на којима се изводи покрет. Ови глаголи користе локацију да представе тродимензионални простор али облик шаке није толико битан - БАЦИТИ, СТАВИТИ. У зависности од тога где је нешто бачено мења се правац - ако је у вис, покрет руке је на горе, ако је на под, покрет руке на доле. Ставити на под, на полицу, на орман, на под, испод стола. Формално, постоји одређени систем перспективе простора који може да се раздели на неколико нивоа: висок, средњи, низак. Неки глаголи су обележени перспективом и битно је на ком нивоу се покрет изводи.

Референцијална позиција може бити и дискурсно условљена. На пример, уколико је претходни контекст попут следећег: „Јуче идем и видим коња, а поред њега крава. Изненада (КОЊ) ШУТНЕ (КРАВА); није чак нужно поновити референте, глагол може да се покаже од референцијалне позиције где је означен коњ ка референцијалној позицији на којој је означен други референт, крава.

Сличан пример пружа и глагол ДОНЕСИ КЊИГУ. Ако је претходним контекстом утврђено да се књига налази на столу покрет ће бити уобичајене висине испред тела говорника. Али ако претходно речено да је на полици, покрет за ДОНЕСИ ће се исказати на вишем нивоу у простору.

Глаголски (темпорални) аспект

Глаголско време као флективна морфолошка граматичка категорија каква постоји у српском језику не постоји у СЗЈ језику, што наравно не значи да се хронолошко време не може изразити у СЗЈ. (О начинима изражавања времена касније у одељку о Глаголима)

Аспекатски вид односи се не на време дешавања радње у односу на говорну ситуацију, већ на интерну структуру радње: да ли она траје дуго или кратко, да ли се понавља, која фаза је истакнута: почетна, завршна итд. У српском језику она се испољава пре свега кроз лексичке низове попут: *певати, запевати, отпевати, распевати, ...*, а таква морфолошка аспекатска разноликост се на различите начине преклапа са могућношћу остваривања глаголских времена у српском језику.

У знаковним језицима се уочавају пре свега овакви аспекатски феномени, а они се јављају и у СЗЈ-у. Навешћемо оне који су се појавили и у нашем узорку реченица:

Инцептивни и перфективни аспект. Као што у српском језику постоји могућност да се означи почетак и окончање радње, нашли смо примере да се и у СЗЈ то може урадити. На пример реченица: ЈА ЧИТА КЊИГА садржи глагол ЧИТА који се означава спојеним отвореним шакама са длановима на горе окренутим. Знак за *књига* је сличан само што садржи два - три покрета „отварања” књиге. За означавање свршености: ПРОЧИТА (књигу) статични знак за ЧИТА би се продужио у полукружни покрет унапред од тела у простор испред тела. Слично томе могли би се разликовати глаголи ГРАДИ и САГРАДИ (кућа). Они су слични по свему осим што се код *гради* знак формира са истим покретом двеју шака без покрета у простору, али се код САГРАДИ тај покрет понови још два пута уз покретање руку на горе. У случају глагола СЕЧЕ и ПОСЕЧЕ (хлеб/дрво) „несвршени” се разликује по томе што се кратки покрети понављају, а код свршеног се исти тај покрет само једном јави, али дужи и интензивнији. Немају сви глаголи могућности да изразе свршеност, но аспект није ни у другим језицима свеобухватна категорија која се односи на све глаголе (можемо се рецимо „распевати” у српском али се не можемо „распавати” на српском језику).

Почетак радње, или евентуална заустављеност радње у средини њеног трајања нисмо успели да нађемо у овом виду као морфолошку промену знака, али се користи глагол ПОЧНЕ уз друге глаголе како би се лексички изразило то значење: ПОЧНЕ ПЕВА би се према томе могло превести са „запевати” на српском. Исто тако, постоји могућност у СЗЈ да се свршеност радње означи лексички: ГОТОВО је знаковна реч која

може да се употреби у реченици ГОТОВО ЈА БЕОГРАД _ Стигли смо у Београд.

Дистрибутивни аспект. Уколико се неки знак понови више пута и то најчешће на више места у простору испред говорника без других промена, онда такав глагол може имати дистрибутивно значење. Наравно, значење самог глагола условљава могућност дистрибутивног аспекта. На пример, глаголи - знаци ПУЦАТИ може да се разликује у зависности од тога да ли је само на једно место пуцано или је на више места (мета) пуцано, па се у овом другом случају понови исти покрет на разним релевантним местима. Слично томе САДИТИ може да се разликује у зависности од тога да ли је неко „садио“ цвеће на једном месту, или је то чинио дуж целе баште. Такав дистрибутивни аспект могу имати и други глаголи: ДАТИ, УЗИМАТИ, УДАРИТИ, ПРОБАТИ и сл. Међутим, овај параметар знака понављања на разним местима у неким контекстима може да се протумачи и као множина, а не само у дистрибутивном смислу.

На такву могућност могу да наведу примери попут ОН ПОТПИШЕ и ОН САКУПИ ПОТПИСЕ, где је знак за ПОТПИШЕ исти као за ПОТПИС, осим што се овај други означава виšekратним понављањем истог знака у наведеној реченици.

Поред тога, могуће је више параметара симултано употребити на истом глаголу. На пример, усмереност ка референцијалној позицији може да се комбинује са дистрибутивним аспектом у покрету који означава реченице: ЈА ГЛЕДАМ СВЕ до ЈА СВИ ГЛЕДАЈУ (Мене сви гледају), где се покрет за гледати, иначе формиран са два прста, сада због спајања са *сви* може променити у облик са свим прстима раширеним који се усмеравају ка говорнику.

У неким знаковним језицима, попут америчког знаковног језика говори се о **класификаторским предикатима**, односно глаголима код којих облик шаке има класификаторску функцију и означава да ли је у питању цео ентитет, какве је површине, дубине и ширине, да ли је у питању инструмент који се користи, и сл. Сматра се и да облици класификаторских морфема (облици шаке) имају иконичку вредност за саговорника. Системску распрострањеност таквих, класификаторских морфема нисмо уочили у СЗЈ-у. Уместо тога можемо говорити о референцијалном простирању неких знакова на следећу реченицу. Навешћемо пример: ДОНЕСЕ ЈА ЧАША И ДОНЕСЕ ТАМО – Донеси ми чашу и однеси је тамо, део знака за „чаша“ (заобљена, полуотворена шака у усправном положају) може да се суперпонира на знак за „однеси“. Да би се такав и слични случајеви сврстали у праву граматикализацију морали би се у формалном обличком смислу јављати систематичније

на некој групи глагола у СЗЈ. Овако можемо да претпоставимо да се референцијална ознака простире и „важи“ у даљем дискурсу све док се не успостави нека нова, друга референтна вредност од важности за наставак комуникације.

ТВОРБЕНИ ПРОЦЕСИ (ПРИМЕРИ ДЕРИВАЦИЈЕ И КОМПОЗИЦИЈЕ)

Конверзија

Уобичајена је појава да се исти или слични облици користе и за значења типична за именице и за глаголе. У СЗЈ, као и у осталим знаковним језицима има доста примера конверзије: ИМЕ има исти знак као и ЗВАТИ, ЈЕЛО је исти знак као ЈЕСТИ, КЊИГА и ЧИТАТИ су веома слични по покрету, с тим што је разлика у броју тих покрета, код ЧИТАТИ је покрет један, а за КЊИГА је редупликован. ФАРБА је иста као ФАРБАТИ.

Суфиксација

У СЗЈ јавља се, као и у другим знаковним језицима, суфиксација. Ради се о агентивном суфиксу, помоћу кога се могу створити називи за нове професије. Док су ЛЕКАР, ПРОФЕСОР засебне морфеме, за нове професије може се користити морфема ОСОБА: ПОШТА + ОСОБА је ПОШТАР.

Композиција

У српском језику од две речи може да настане нова реч која има обавезно или промењено значење или промењени акценат. На пример *висибабa*, *кишобран*, *трчибаба*. У српском знаковном језику такође је веома чест процес композиције, да се два знаковне речи комбинују у нову. Међутим, правила СЗЈ условљавају следеће промене: комбинација значења двеју речи може да се промени у ново значење које није исто као та комбинација. МАЈКА + ОТАЦ = РОДИТЕЉИ, ОСТАВКА НАПУСТИТИ + ПАПИР. По аналогији са природним незнаковним језицима сматра се да би сложенице требало да имају неке од следећих особина: темпорално сажимање, обично први знак (реч) постаје краћи и мање је наглашен, тако да цела сложеница траје колико и појединачни знак; понављање покрета или део покрета се брише; јављају се и случајеви брисања и асимилације облика шаке и локације; шака која није доминантна служи као место артикулације доминантне шаке; први део сложенице је артикулисан на вишем нивоу од другог дела.

Као и у другим незнаковним језицима некада није лако увек разлучити сложенице од синтагматске комбинације знакова. ЛЕКАР + СЕСТРА = МЕДИЦИНСКА СЕСТРА. Понекад се чини да се два знака нимало не спајају али семантички могу да имају значење еквивалентно једном појму. ЧОВЕК + ЖЕНИТИ = СУПРУГА

Богаћење речника – Лексикализација

Спеловање прстима је резултат контакта са српским језиком. Прст-на азбука или дактилолошко спеловање се користи у одређеним ситуацијама, нарочито када су у питању имена. Пример: Снежана, Весна, Дарко, Горан ...

Име особе, земље, града може се дати и са једним до два облика шаке, а да се уствари чак и не зна да је то почетно било спеловање.

Нове речи настају и позајмицом из других знаковних језика.

ВРСТЕ РЕЧИ

Врсте речи се разматрају у свим људским језицима. Међутим, само се за неке сматра да су универзалне, тј. да постоје у свим језицима света. Сматра се да сви језици познају неку врсту поделе на именичке и глаголске речи, такође да би било врло тешко замислити језик без деиктичких елемената. Међутим, постоје многи језици у којима није лако разлучити формална (обличка) обележја такве граматичке поделе. Чини се да посебна разлика постоји између флективних језика, попут српског и латинског, у коме морфолошка промена по падежима, лицима, временима и сл. омогућава, бар на први поглед, у великом броју случајева лако разлучивање шта је именица а шта глагол. У другим језицима, кинеском, тај и сл. где је морфолошка структура слабо развијена тврдња о врстама речи почива на синтаксичким, дистрибуционим критеријима. Чак и у језику познатом као што је енглески врло мало има морфолошких одлика којима се рецимо именица *love* разликује од глагола *love* (I love them, My love for them). Код других језика дистинкције се још мање могу уочити. Отуда није необично што СЗЈ као и други ЗЈ-и спадају у категорију језика без значајних морфолошких обележја. Поређење СЈ и СЗЈ у том погледу је лингвистички непотребно, али је у практичном смислу можда потребно с обзиром да се та два језика налазе у непосредном контакту, те се и разлике између ова два језика могу на овај начин назначити.

У АСЛ, на пример, основа за тврдњу о постојања И, Гл., Адј. је да се само придеви (неки) могу степеновати интензификаторима, само именице можемо модификовати квантификаторима а глаголи не могу имати атрибутивну функцију.

Због тога неки аутори сматрају да можда и не треба полазити од класичне, традиционалне поделе на врсте речи, поготово што се језици у великој мери разликују међусобно у том погледу. Ми ћемо ипак користити неке од ових термина за врсте (класе) речи у наредном одељку и одредити на који начин можемо уопште говорити о њима у СЗЈ и шта се под тим називима подразумева.

ИМЕНИЦЕ

У СЗЈ именице означавају имена људи, географских појмова (властите), ствари (заједничке – брат, сестра, дан, ноћ, хаљина, пут...), материје (градивне – чај, вода, млеко...), недељивих скупова (збирне – воће, поврће, цвеће) и апстрактних појмова (апстрактне – проблем, срећа, помоћ, време, болест, живот, тишина...). Властите именице се спелују, а заједничке, градивне, збирне и апстрактне су знаковне речи за које постоје гестови. Ова одредба и подела на подврсте почива искључиво на семантичком критеријуму.

Пошто у СЗЈ именце немају морфему за множину, више од једног појма се исказује лексички, односно уместо граматичке категорије броја употребљава се знаковна реч која именује прилог за количину (МНОГО ДЕЧАК). У знаковним речима за именице нема ни посебних падежних облика. Док рекција глагола (појава да се глагол у српском језику допуњава именицом у неком од зависних падежа) проистиче из значења самог глагола, а значење глагола сигнализира допуну, у СЗЈ глаголска реч – знак има допуну-именицу само у основном облику.

Са становишта дистрибуције именице могу да се комбинују са детерминатором и са придевима. ЛЕП ДЕВОЈКА, ТО ДЕВОЈКА

Примарне функције именица у СЗЈ су функција субјекта (ДРВО високо...), предикатива (Мој сестра СТУДЕНТ), објекта (Нема БРАТ...). И у СЗЈ именице могу бити и у функцији именичких и прилошких одредби (Ставила сам наочаре СУНЦЕ нова ФУТРОЛА).

ГЛАГОЛИ

И у СЗЈ могуће је употребити знак да се изрази радња, процес, стање. У формалном погледу ти знакови немају јасну дистинкцију у односу на друге знакове. Док у српском језику постоје морфолошка обележја која чине јасну дистинкцију између глагола и осталих речи (глаголско време, модус, аспект и сл.) у СЗЈ не може се рећи да сви глаголи подлежу некој морфолошкој особини. Наиме, за исказивање неке радње, процеса или стања употребљава се једна знаковна реч. За ту знаковну реч можемо рећи, врло условно, да представља основни облик. Најчешће та знаковна реч за глагол представља глаголски предикат који се у дословном, реч по реч, превођењу преводи презентом у српском језику, што је више последица традиције у превођењу него стварне компатибилности са презентом. Код појединих група глагола могу се јавити неке „морфолошке одлике“ (итеративност, прогресија, види горе под Граматикализација) али оне не обухватају највећи део знаковних речи које означавају радње, те их не можемо реално уврстити у морфолошке ознаке глагола.

Овремењеност предиката је једна од традиционалних одлика глагола, позната још од старогрчких граматичара. У СЗЈ време се може исказати прилозима попут ЈУЧЕ, ПРЕ, СУТРА и сл., или адвербијалном одредбом: ПРЕ СТО ГОДИНА; КАД ЈА МЛАД, односно изразима којима се утврђује временска тачка у односу на говорну ситуацију, док глаголска реч остаје у свом основном облику.

Поред ових језичких средстава, важна је и употреба глагола БИТИ који у СЗЈ означава „не-презент“ Тако у примеру: ЗАЈЕДНО БИТИ ПЛАНИНА – *Били смо заједно на планини*. Једина ознака да се ради о прошлости је БИТИ. Сличан је и следећи пример где први прилог ПРВО не може да значи време у односу на ситуацију говора, те је опет потребна ознака БИТИ: ПРВО БИТИ СУБОТИЦА ПОСЛЕ ИДЕ НОВИ САД - *Они су били прво у Суботици, па су отишли у Нови Сад*. Поред употребе за означавање прошлости може да се употреби за будућност: САДА ТИ БИТИ МОЈ ГОСТ – *Сада ћете ви бити моји гости*, за прошлост у реченици ДАНАС БИТИ СВЕ: КИША, СУНЦЕ, ВЕТАР – *Данас је падала киша, сијало сунце и дувао ветар.*, где је очито да ДАНАС не указује на прошлост, па је потребна додатна ознака. Поред прошлости и будућности, БИТИ се употребљава и за могуће, пожељне а тренутно не постојеће радње и стања: КАД БИТИ ОДЕ ОДМОР... – *Кад будем отишао на море...*, БИТИ ХРАБАР – *Буди храбар*.

Ова реч БИТИ не употребљава се као копулативни глагол. Ако се пореде српски стандардни и СЗЈ онда се јасно уочава да не постоје копу-

лативни глаголи (*јесам, бити*), који учествују у формирању копулативног предиката, именског и прилошког, као што у руском и у неким другим језицима такође не постоје. Стога можемо закључити да је БИТИ пре лексичка ознака не-презента него прави копулативни глагол.

Постоје и модални и фазни непотпуни глаголи: ХТЕТИ, МОЋИ, СМЕТИ који означавају говорников став према радњи која се исказује посебном знаковном речју. На пример: ТРЕБА ИДЕ. (*Треба да идем*). Фазни глаголи именују фазу радње који се исказује знаковном речју за потпуни глагол. ПОЧЕ ПИШЕ.

Мора се и овде истаћи да ПРЕДИКАТИ могу бити именичке, придевске и глаголске речи. На пример ПРО.З ИГРАТИ, где глагол ИГРАТИ приписује субјекту ситуацију, Или на пример. ПРО.З ДОКТОР именица идентификује субјекат. КУЋА ВЕЛИКО придевска реч приписује особину субјекту.

Поред ових обележја и типова глагола важно је још једном напоменути да поједине групе глагола могу имати аспектски вид, али се он више испољава као граматичка категорија него као универзално обележје свих глагола, те смо о глаголу говорили претходно у одељку о Граматикализацији.

ПРИДЕВИ

Придеви обично означавају особине ентитета. СЗЈ има знакове којима се означавају особине. На пример укусан, леп, љубазан, млад, добар болестан. Придеви у природним људским језицима нису увек јасно разграничени од глагола, односно у неким језицима је разлика веома уочљива у неким мање. Међутим преклапања постоје између ове две категорије чак и у језицима попут српског (нпр. *висећи* као глаголски прилог и *висећа* кухиња као придев, и цела категорија глаголских придева, нпр. *утучен човек*). У појединим језицима глаголско време није резервисано само за глаголе већ се јавља и код придева (јапански). Осим тога, није могуће ни све придеве одредити у српском помоћу морфолошке особине компарације (житни, сестрин и сл. не могу да се пореде).

Разграничавање придева у СЗЈ може условно, и такође само за поједине групе придева, где семантички има сврхе уопште нешто степенувати или градирати, имати неку врсту компарације. Знаковне речи за описне придеве могу да имају три степена - позитив, компаратив и суперлатив, На пример.

ДОБАР, БОЉЕ и ВИШЕ БОЉЕ.

ВИСОКО, ЈОШ ВИСОКО, ВИШЕ ВИСОКО.

Основна функција придева је атрибуцка или предикативна (атрибуцка - Има ЛЕП хаљина, Воли једе ПУЊЕН паприка; предикатска – Болест НАСЛЕДАН)

ПРИЛОЗИ

Прилози (адверби) означавају место, време, узрок вршења радње, и тада се везују уз ГЛАГОЛЕ (овде, ту, тамо, где, сада, јуче), интензитет особине уз ПРИДЕВЕ и ПРИЛОГЕ (веома леп, јако добар, врло ружно) и количину уз ИМЕНИЦЕ (много деца...).

Прилози и у српском језику, као и у другим језицима, нису увек јасно разграничени од придева. Наиме, сваки описни придев у функцији прилошке одредбе може се сматрати прилогом (нпр. лепо дете лепо пише, ...)

Поред тога што се овакви прилози по потреби могу степеновати, налазимо и примере граматикализације интензитета која се остварује у примеру: МОЈ БРАТ ДУГО ДУГО СТУДИРА где се знак за „дуго“ понавља и од хоризонталног покрета постаје „валовит“ покрет праћен и нешто изразитијом фацијалном експресијом.

ДЕИКТИЧКЕ РЕЧИ

Иако је појам деиксе шири од деиктичких речи, те се сматра да и граматички облици и дискурзивне форме могу имати деиктичко значење, а може се претпоставити да у визуелном медијуму може имати и већи значај, овде ћемо се задржати само на деиктичким речима, пошто се бавимо врстама речи. Деиктичко значење се односи на сваку шему која указује на однос према „ја, овде, сада“, и не може се објаснити без позивања на говорну ситуацију. Стога је то појава која је на граници семантике и прагматике.

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

Заменице имају основно деиктичко значење, личне деиксе, и на кога се односе заменице зна се на основу претходно реченог или је то јасно из комуникативне ситуације. Рецимо, знак за ОН(ОНА; ОНО) је ОН у СЗЈ (ПРО.3) и нема обележја за род. Ако има потребе да се пол особе искаже дода се знак за пол (ЖЕНСКО, МУШКО). Нема битне разлике

између другог и трећег лица у погледу облика шаке и покрета, али се у случају ПРО.2 усмерава покрет као саговорнику, а у случају ПРО.3 усмерава се ван правца саговорника.

Множина ових заменица се може исказати комбинацијом са знаковном речју СВИ, али то није код свих говорника прихваћено, нити је обавезно, поготово ако контекст довољно указује на то да ли се заменица односи само на једно или на више лица. Заменице могу да се комбинују са детерминаторима, тј. бројевима. ПРО.1, ПРО.2, ПРО.3, МИ-ДВА, ОНИ_ТРИ.... Двоје, троје, четворо, петоро постоји, а више од тога не постоји као један израз, већ се може изразити описно.

ПОСЕСИВНЕ (ПРИСВОЈНЕ) ЗАМЕНИЦЕ

У СЗЈ се најчешће користе посесивне заменице МОЈ, ТВОЈ, ЊЕГОВ, и оне се употребљавају у том облику и за значење множине. С обзиром да је њихово значење комбинација деиксе и посесије јасно је да контекст у највећем броју случајева јасно указују на то да ли се ради о припадању једног или више ентитета једној или више особа, како у случају првог и другог лица (ситуациони контекст и/или претходни дискурс), тако и када је у питању треће лице (претходни дискурс), те се, чини се, ретко јавља потреба за посебним исказивањем додатних информација.

ДЕМОНСТРАТИВИ

У нашем језичком корпусу СЗЈ јавља се искључиво демонстратив ТО и то најчешће у функцији детерминатора, на пример у реченици: КУПИ ЦИПЕЛА ТО ПРОДАВНИЦА – *Купила сам ципеле у тој продавници*, или самостално као С; О, на пример: ЈА ХОЋЕ ТО РАДИ – *Са задовољством ћу то урадити*.

ПРЕДЛОЗИ

У српском стандардном језику предлози су врло фреквентна врста речи јер, поред падежног наставка, прецизирају значења зависних падежа. Многи предлози су по пореклу прилози а разграничење је само дистрибутивног карактера. (У испред куће испред је предлог, а у чекај испред је прилог.) Слично је и у другим језицима, те између лингвиста не постоји увек сагласност у погледу сврставања ових речи у једну кла-

су. У нашем корпусу реченица СЗЈ јављају се само два предлога У и НА. Нпр. У ДВОРИШТЕ.... Важно је истаћи да се предлози нужно не употребљавају, иако се могу употребити, уколико је семантички јасно какви односи постоје између двеју именица (именичких синтагми). Рецимо у реченици СТАВИ КЊИГА СТО, јасно је да је уобичајена ситуација да се књига ставља на сто а не сто на књигу.

1. *Колико остане пут.* Колико дана ћеш бити на путу?

2. *Путује спорт такмичење.* Путујем на спортско такмичење.

3. *Школа Земун.* Школа се налази у Земуну.

Међутим, уколико постоји могућност неспоразума, као у следећем примеру, да се зна шта је на чему, СТАВИ КЊИГА СТО; ПИСМО У КЊИГА - Стави књигу на сто, а писмо у књигу, вероватнија је варијанта да ће се употребити предлози, пошто однос *писма* и *књиге* може бити означен и предлогом НА и предлогом У. Оно што обавезно, судећи по нашем узорку реченица, јесте да предлог мора да претходи одговарајућој именици, односно именичкој синтагми, те са њом твори препозициону синтагму.

ВЕЗНИЦИ

Везници нису бројни у СЗЈ. У везнике можемо убројати: АЛИ, ИЛИ, И, РАЗЛОГ. На пример: ИДЕ МАЈКА И ЋЕРКА. У случају да се не употреби знак за И, већ ИДЕ МАЈКА ЋЕРКА, то би се могло протумачити као „Мајка иде код ћерке“.

СИНТАКСА

ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ

У лингвистици постоје многе дефиниције реченице, од традиционалне да је реченица „комплетна изражена мисао“ до формалних дефиниција да је „реченица скуп граматички повезаних речи са једном предикацијом“. У знаковним језицима уопште није лако утврдити границе реченица, поготово у флуентном говору, где су евентуалне паузе, или јасне промене положаја тела и сл. веома тешко уочљиве. У другим природним језицима, поготово тамо где постоји писани језик, као што је случај са српским језиком, говорници науче у школи правила о великом слову и тачки, те стога имају утисак да се језик увек испољава у низовима реченица. Међутим, проучаваоци спонтаног говорног језика знају да и у говорном не-знаковном језику врло често није јасно где

почиње а где завршава нека реченица, да нису сви искази једнаки грама- тичком појму реченице, те да је некада боље говорити о интонационим целинама, или прагматички, смисаоно и контекстуално одређеним исказима. Отуда се и у изучавању знаковног језика боље придржавати овог последњег приступа, да су реченице смисаоно и контекстуално одређене, поготово с обзиром да „писање” знаковног језика, односно његова транскрипција још увек није решен проблем у лингвистици.

РЕД РЕЧИ

Основни показатељи синтаксичке структуре у природним људским језицима света су морфолошка обележја (нпр. падешки облици), ред речи или грама- тичке речи. Пошто је јасно да не постоји флексија у СЗЈ, за очекивати је да ред речи буде кључни елемент синтаксичке струк- туре. Тако на пример у енглеском, француском језику (и у српском уобичајени, најчешћи редослед) основни редослед је СП(Г)О. Могуће су и друге варијанте у другим језицима, нпр. постоје језици којима је основни СОП(Г), али и у тим језицима постоје реченице са редоследом СП(Г)О. У СЗЈ чини се да је редослед слободнији него у овим језицима те налазимо следеће редослед за реченицу која у преводу гласи *Мама је имала судар*:

1. МАМА ПРЕ БИТИ СУДАР
2. ПРЕ БИТИ МАМА СУДАР
3. БИТИ ПРЕ МАМА СУДАР
4. СУДАР ПРЕ БИТИ МАМА

У овом примеру реченице која се семантички састоји из особе која је доживела судар, радње означене именицом и ознаке за време јасно је значење које би у српском било структурирано као субјект, глагол и објекат. Међутим, у случају када значење не може јасно извести из зна- чења лексема говорник се мора придржавати уобичајеног редоследа:

1. МАМА УДАРИ ЋЕРКА
2. МАМА ЋЕРКА УДАРИ
3. ЋЕРКА УДАРИ МАМА или
4. ЋЕРКА МАМА УДАРИ

јер трећа и четврта реченица мењају значења па је ћерка агенс а мајка „трпилац”. Значи, у случајевима двосмислености редослед је оба- везујући.

Навешћемо и пример за ДАТИ у реченици чији превод гласи: *Ма- ма је дала поклон ћерки*:

1. МАМА ЋЕРКА ПОКЛОН

2.МАМА ПОКЛОН ЋЕРКА

3.ПОКЛОН МАМА ЋЕРКА

За разлику од те реченице реченица *Ћерка је дала поклон мајци*, може да гласи:

1.ЋЕРКА МАМА ПОКЛОН

2.ЋЕРКА ПОКЛОН МАМА

3.ПОКЛОН ЋЕРКА МАМА

Значи, у случајевима када је разграничење улога које глаголске допуне имају мора се пратити редослед СО, док је место предиката релативно слободно.

Обавезност редоследа се испољава и у другим случајевима када структура има елементе хомонимије (вишесмислености). На пример, пошто и именица и глагол често имају исти знаковни облик, онда одређени знакови, попут детерминатора и прилога могу да сигнализирају да ли се ради о именици или глаголу. Нпр. реченица *Мама је певала Цецину песму*, може да се исказе једноставно као

МАМА ПЕВА ЦЕЦА ПЕВА, односно МАМА ПЕСМА ЦЕЦА ПЕСМА. Ако би се додао прилог ЈУЧЕ он може да буде на свим позицијама осим испред именице и иза одредбене речи (атрибута), јер би то одмах променило значење ПЕВА (ПЕСМА) у глаголско значење. Такође у случају потребе јасноће могуће је додати ЊЕГОВ као ознака посесива уз ЦЕЦА.

СТРУКТУРА ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ

Канонички облици прости реченице се установљују у зависности од типа значења и формалних обележја условљених тим типом глагола. У различитим гараматикама постоји различите класификације, али све познају следеће типове реченица: $СВ_{интр}$, $СВ_{тр}$ О, $СВ_{дир}$ ДО, ИО, С(В)Ц. Ознаке С – субјекат, В – глагол, О – објекат, интр. – интранзитивни, тр.-транзитивни, ДО - директни објекат, ИО – индиректни објекат, Ц – предикативна допуна (*complement*) су међународно усвојени симболи у лингвистици те их и ми овде користимо. Основна разлика између глагола је у томе какву допуну и колико допуна захтевају.

$СВ_{интр}$ реченице (са интранзитивним глаголом). Интранзитивни глаголи захтевају само једну допуну, субјекатску. Постоји тенденција, чини се, да у реченицама иде прво учесник радње, а затим радња која подразумева тог једног учесника, У традиционалним терминима СВ. Таквих примера смо имали (1, 2), али и са обрнутим редоследом, ВС (3,4):

1. *Ја иде аеродром.* Идем на аеродром.
2. *Мој баба живи село.* – Моја баба живи на селу.
3. *Бити пада снег.* – Изгледа да ће да пада снег.
4. *Дође мој пријатељ.* Дошао је мој пријатељ.

У многим примерима смо налазили изостављене субјекте, нарочито у случајевима када је прво лице у питању:

5. *Путује спорт такмичење.* Путујем на спортско такмичење.
6. *Сутра иде утакмица.* Сутра идем на утакмицу.

СП_{тр} О реченице (са транзитивним глаголима) углавном имају редослед СПО. Међутим, навели смо већ примере који показују да могу постојати одступања, те да редослед може бити и ОВС, ОСВ (у одељку о реду речи), осим у случајевима када би тај редослед због лексичког значења глаголских аргумената био вишесмислен. Типични примери СПО реченица би били:

1. *Ја воли једе поморанца.* Волим да једем поморанце.
2. *Дуго време учи гест.* Дуго времена учим знаковни језик.
3. *Купи ципеле то продавница.* Купила сам ципеле у тој продавници.

У случају код глагола који јасно носе информацију о субјекту-говорнику и објекту-саговорнику заменица може бити изостављена, нарочито првог лица.

1. *Много воли животиње* Много волим животиње.
2. *Има мали пас* Имам малог пса.

У неким случајевима разлог изостављања није прагматички, већ се ПРО1 јавља у претходном делу исказа:

3. *Ја треба иде фризер.* Требало би да одем код фризера.

Изостављање код глагола покрета смо већ описали у претходном одељку.

С(П)Ц реченице (са допуном, комплементом) се јављају у СЗЈ искључиво без било каквог копулативног глагола, са допунама који су синтаксички придевске, адвербијалне, именске синтагме.

4. **ДРВО ВИСОК.** (може и **ВИСОК ДРВО**). Дрво је високо.
5. **ОН НАЈБОЉИ ПРИЈАТЕЉ.** Она ми је најбољи пријатељ.
6. **БИБЛИОТЕКА БЛИЗУ СЕМАФОР.** Библиотека је код семафора.
7. **НЕ ЗНА ГДЕ ТО.** Не знам где је то.
8. **ЖАО (или ЖАО ЈА)** Жао ми је.
9. **СТАНИЦА МИЛИЦИЈА ДРУГА УЛИЦА.** Станица милиције је у другој улици.

У случајевима када се јавља лексема БИТИ, она има функцију означавања не-презента, значи ознаку глаголског времена, слично као у

руском језику који се најчешће наводи као пример језика који глагол *бити* употребљава за означавање не-презента, (о овим и сличним примерима говорили смо напред, у одељку о Граматикализацији.):

ПРЕКЈУЧЕ БИТИ ПИЈАЦА. Прекјуче сам била на пијаци.

ЗАЈЕДНО БИТИ ПЛАНИНА. Били смо заједно на планини.

САДА ТИ БИТИ МОЈ ГОСТ. Сада ћете ви бити моји гости.

КАД БИТИ СВАДБА. Када ће бити венчање?

БИТИ ХРАБАР. Буди храбар.

БИТИ ПАДА СНЕГ. Изгледа да ће да пада снег.

ОСНОВНИ РЕЧЕНИЧНИ ТИПОВИ

По својој комуникативној функцији реченице се обично деле на тврдње, питања и наредбе, односно могу имати формалне одлике декларативних, интерогативних и императивних реченица које у великој мери, али не увек, корелирају са комуникативном функцијом. На пример, и у српском језику могуће је декларативну реченицу употребити као питања уз помоћ прозодије, или чак изрази лица, а интерогативну реченицу употребити као блажу форму наредбе. У формалном погледу, као и у другим знаковним језицима, у СЗЈ се може говорити о питањима, наредбама за разлику од тврдњи.

Код питања, разликују се углавном два типа: са упитом речју или да/не питања. Упитне речи: КО (КОЈИ); КАД; КОЛИКО; КАКО; РАЗЛОГ, као и остатак реченице углавном су праћени благим немануелним експресијама лица, али нису обавезни.

1. *Кад Ускрс*. Када је Ускрс?

2. *Шта (има) ново*. Шта има ново?

3. *Где позориште?* Где је позориште?

4. *Како име*. Како се зовеш?

5. *Колико дан важи карта*. Колико дана важи карта?

6. *Ко сад месец*. Који је сада месец?

7. *Ко данас дан*. Који је данас дан?

8. *Шта узме чисти снег испред твој кућа*. Чиме ћете чистити снег испред ваше куће?

9. *Разлог они љут*. Због чега су се они наљутили?

За разлику од питања са упитном речју, да/не питања могу бити формирана или помоћу упитне речи ДА ЛИ у облику исцртаног упитника кажипрстом на почетку питања, или имају пратећи израз лица истурене браде и подигнутих обрва, широм отворених очију, или је могућа комбинација и лексичког и прозодијског средства. Исто тако,

могуће је да немануелна експресија, поготово ако је то јасно из контекста, може да се употреби.

НЕГАЦИЈА

У СЗЈ постоји употреба негације, било да је једном или више пута изражена у оквиру исте реченице

НАРЕДБЕ

У СЗЈ постоје јасно исказане наредбе које се често појачавају изразом лица.

СЕМАНТИКА ЗНАКОВНИХ РЕЧИ

Уобичајено је у лингвистици да се посебно говори о значењу речи и о значењу реченице или дискурса. Иако је та подела условна, пре свега ради лакшег представљања различитих семантичких појава, ње ћемо се и ми придржавати.

Два појма говоре о односу сличности и разлике у значењу у односу на исти облик: полисемија и хомонимија. **Полисемија** или вишезначност је врло раширена појава, а најчешће речи су често и веома полисемичне. Та полисемичност се често у комуникацији не примећује, јер контекст указује јасно на неко од тих значења. **Хомонимија** је слична полисемији по томе што један исти облик, знак, има различита значења. Међутим, док су значења код полисемија јасно међусобно повезана, у хомонимији су она сасвим различита говорнику.

Као и у другим природним језицима многе знаковне речи могу бити вишезначне: тако исти знак означава: РОДИТЕЉ; (НАЦИЈА; ОТАЦ; НАРОД); ВАТРА, (УПАЛА, ПОЖАР); ОДМОР (РАСПУСТ; ПЕНЗИЈА). Током времена значење једног знака речи може да се шири или сужава, рецимо ако настане још нека нова реч са сличним значењем онда се првој сужава значењско поље. Но то се проучава у оквиру историјског приступа језику, што ми нећемо чинити овде. Две лексеме потпуно истог значење је тешко наћи у природном језику, пошто се сматра да је то супротно принципу језичке економије, али је зато увек могуће говорити о сличном значењу. Две лексеме у СЗЈ могу имати исто значење у основи али се разликовати нпр. у интензитету приписане особине, имати различиту употребну вредност у смислу да један од синонима користимо у формалном говору други у неформалном. Посебан тип

синонимије у СЗЈ је однос знака за појам и дактилолошког спеловања тог истог знака.

Између лексема постоје односи које називамо антонимија и хипонимију, такође битни за организацију лексикона једног језика.

Хипонимија је однос између двеју или више лексема од којих једна има општије а друга специфичније значење, и то тако да је значење уже укључено у значење општије лексеме. Језици се често разликују по начину хијерархизације одређених значења. Оно што је у српском *зет*, *снаја*, *свекрва*, не може се него описно сврстати у родбински однос настао женидбом или удајом, док се у енглеском за све њих може рећи *ин-лаус*. Тако се и СЗЈ језик може разликовати од српског језика: У СЗЈ постоји један знак за МАЛИНА (КУПИНА; ЈАГОДА), у енглеском такође се могу означити све те појединачне врсте једним надређеним појмом (*берриес*), док у српском немамо надређени појам. С друге стране СЗЈ има посебне знаке за „ударити мотком” и „ударити” док ми немамо посебну реч за „ударити мотком”. У СЗЈ се може на два начина исказати ПЛАТИ зависно да ли се ради о уобичајеном плаћању, рецимо на каси, или на мом одлучном захтеву да ја платим, тако да се два различита знака у СЗЈ морају прилично описно представити у српском језику. Овакве међујезичке разлике заправо илуструје специфичност у организацији лексикона, иако је хипонимијски однос примаран за укупну организацију лексикона уопште.

Антонимија означава лексеме са супротним значењем. Основна подела је на градабилне и неградабилне антониме. Градабилни су они који се могу градирати, степеновати. Степеновање се може остварити на више начина: граматички (паметан, паметнији, најпаметнији), посебним творбеним поступцима (велик, превелик, повелик), лексичким средствима (велики, веома велики, велики до неба). Неградабилни у свом основном значењу не могу да се степенују (жив-мртав). Градабилност, међутим, може да се оствари не само на придевима већ и другим лексемама, нпр. именице типа брдо, планина, кућица, кућерина. Како било, језици се међусобно разликују према томе на који начин ће исказати супротност (префиксацијом: опрезан – неопрезан, различитим лексемама: добар – лош). Видели смо да се у српском знаковном језику такође неки придеви (а они највише испољавају антонимност) могу градирати. Према томе и у СЗЈ можемо говорити о постојању истих типова антонима: градабилних и неградабилних.

Метафоризација. Познато је да се процесом метафоризације – употребом једне лексеме да се њоме означе, у секундарном значењу, појаве које су по нечему сличне основном значењу те лексеме. (Нпр. *отац породице*, *отац физике*). Оријентационе метафоре почивају на про-

сторним значењима, те тако за негативне емоције најчешће се везује значење «доле», за позитивне «горе». У СЗЈ, као и у другим језицима ово се испољава кроз однос ТУГА – РАДОСТ и сл. Многи апстрактни појмови настају процесом метафоризације.

ЗНАЧЕЊЕ РЕЧЕНИЦА И КОНТЕКСТ

У природним језицима значење је често немогуће разумети уколико се не зна физички комуникативни контекст (ситуација у којој се одвија разговор) или шири социопсихолошки и културни контекст. До неспоразума у комуникацији на српском, енглеском и било ком другом језику може доћи не само због вишесмислености речи, већ и због вишесмислености или хомонимичности конструкција (синтагми, реченица и сл.). Но, ти су неспоразми изузетно ретки, зато што постоји ситуациони оквир, заједничко знање о свету које делимо са саговорницима. Тако, на пример, ако кажемо на српском: *жена и човек у белом мантилу* „знаћемо” да је само човек у белом мантилу, а не и жена, јер знамо да у нашем свету није баш уобичајено да се једна жена и један човек нађу у једном истом мантилу – мада синтаксичка конструкција допушта и такво тумачење.

Оваквим питањима, употребом језика у контексту бави се лингвистичка прагматика. СЗЈ такође показује, чак и у оквирима релативно кратких реченица које су биле наш узорак, да такође почива на прагматичким принципима. То показују претходно наведени примери успостављања референцијланих позиција и анафоричког коришћења простора, деиктичко уроњавање исказа у простору и времену, елементи дискурзивног функционисања неких језичких елемената, итд. Иако наш корпус не садржи примере из дискурса на СЗЈ, многе реченице заправо подразумевају типичне исказе које би наши информанти исказали у разговору у складу са контекстом. То објашњава разлог што су рецимо глосирани преводи неких реченица на српски језик помало нејасни: ЖАО се може слободно превести са „Жао ми је”, јер је тај исказ праћен и мало у страну сагнутом главом и набраним обрвама, а типична ситуација је исказивање тог става од стране говорника, уобичајено да питамо неког да ли му је жао, а најмање очекивано да неком саопштим да му је жао због нечега.

Даљи рад на СЗЈ захтева и многе друге детаљне анализе, а посебно лингвистичко прагматичку, на нивоу дискурса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Armstrong, D.(1999): *Original Signs*, Gallaudet University Press, Washington, D. C.
2. Fischer, S.D, & van der Hulst, H, (2003): *Sign Language Structures*, in: Marschark, M. (ed.) *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language and Education*, Cary, NC, USA: Oxford University Press, Inc., 319-244.
3. Димић, Н. (1995): Савремене тенденције у едукацији глувих, Београдска дефектолошка школа, Београд, 2, 149 - 150
4. Димић Д.Н., Ковачевић Т. (2004): Знаковни, говорни и писани речник код деце оштећеног слуха, Београдска дефектолошка школа, Београд, 2-3, 69-77
5. Димић Н, Исаковић Љ (2008а): Специфичност одговарања на питања и постављање питања код глуве и наглуве деце у говорном, писаном и знаковном изразу, У сусрет инклузији-дилеме у теорији и пракси: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Издавачки центар (ЦИДД) Београд, стр. 363-374.
6. Dimić N, Isaković Lj (2008b): Comparison of the level of adoption of antonyms in hearing impaired children and regular hearing children, *Verbal communication disorders-prevention, detection, treatment*, P.A.L.O. Hellenic Organisation of Hearing Speech Therapy & Communication, IEPSP Institute for experimental Phonetics and Speech pathology: Patra-Belgrade; p 328-344.
7. Димић, Н.Д., Вујасиновић, З., Славнић, С., Исаковић, Љ. (2005): Релација између говорног и знаковног језичког израза код глуве и наглуве деце, Зборник резимеа, Сабор дефектолога СЦГ, Херцег Нови, 16
8. Димић Н., Исаковић Љ., Ковачевић, Т. (2008): Усвојеност антонима код глувих и наглувих ученика у оквиру писаног и усменог говора и знаковног језика, Зборник резимеа, Дани дефектолога Србије, Врњачка Бања, 89
9. Hoffmeister, R. (2000): A piece of the puzzle: ASL and reading comprehension in deaf children. U C. Chamberlain, J. P. Morford, & R. I. Mayberry (ur.) *Language acquisition by eye*. Mahwah, Nj: Lawrence Erlbaum Associates.143-164.
10. Isakovic, Lj., Dimic, N., Kovacevic, T. (2008): Function of sign language, oral and written lexicon in deaf children, NHS2008-june 19-21, Cernobbio (Como Lake) Italy, Poster Session on Medical Reports, 216.
11. Кристал, Д (1996): Кембричка енциклопедија језика, Нолит, Београд
12. Liddel, S., Johnson, R.E. (1989): *American Sign Language: The Phonological Base*, *Sign Language Studies*, 64, 195-277
13. Newman, P. and Ratliff, M. (eds.), (2001): *Linguistic Fieldwork*, Cambridge> Cambridge University Press.
14. Marschark, M. (ed.) (2003): *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language and Education*, Cary, NC, USA: Oxford University Press, Inc.
15. Moores, D. F. (1982): *Educating The Deaf – Psychology, Principles and Practices*, Houghton Mifflin Company, Boston

16. Stokoe, W. (1980): Sign Language Structure, *Annual Review of Anthropology*, 9, 365-390
17. Stokoe, W. (2001): *Language in Hand. Why Sign Come Before Speech*, Gallaudet University Press, Washington, D.C.
18. Половина, В. (1998): Врсте речи и лингвистичке теорије, у: Научни саста-
нак слависта у Вукове дане, 27/2, 73-82.
19. Половина, В. (1999): Методолошки аспекти стварања корпуса разговор-
ног језика, у Семантика и текстлингвистика, Београд, Чигоја, 113-125.
20. Половина, В., Димић, Н. (2009): Граматичке категорије у Српском знаков-
ном језику, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и
рехабилитацију, Београд, 299- 311
21. Савић, Љ. (2002): Невербална комуникација глувих и њена интерпрета-
ција, Централни одбор Савеза глувих и наглувих Југославије, Београд
22. Zaitseva, G.L. (1995): *Zacem ucit detej zestovnoj reci*, *Defektologija*, 2, 3-8
23. Zaitseva, G., Pursglove, M., Gregory, S. (1999): *Vygotsky, Sign Language, and
The Education of Deaf Pupils*, Oxford University Press
24. Valli, C., Lucas, C. (2000): *Linguistics of American Sign Language: An Introduction*,
4th Ed., Gallaudet University Press, Washington, D.C.
25. Volterra, V., Erting, C. (1990): *From gesture to language in hearing and Deaf
Children*, Berlin: Springer
26. Quigley, S.P., Wilbur, R.B., Power, D. J., Montanelli, D.S., Steinkamp, M. W.
(1976): *Syntactic Structures in the Languages of Deaf Children*, Urbana, Illinois,
Institute for Child Behavior and Development

THE SERBIAN SIGN LANGUAGE

NADEZDA DIMIĆ¹, VESNA POLOVINA², ZORKA KAŠIĆ¹

¹ Faculty of Special Education and Rehabilitation,

² Faculty of Philology,

SUMMARY

Sign language is the natural linguistic expression of deaf individuals. The Serbian Sign Language (SSL) is a visual language involving gestures that are used by deaf individuals in Serbia. SSL is their first (primary) language while spoken Serbian language is their second language.

For deaf children and adult deaf individuals sign language is a natural means of expression, comparable with the expressive potential of spoken language and it enables them cognitive, communicative and creative experiences. Early dual half-linguism of deaf children (knowledge of both sign language and spoken/written language) is of invaluable importance for their development. With the adoption of sign language, problems with limited reception of messages and limitations in communication are eliminated. That is a language that utilizes manual symbols to express ideas and concepts. Also, it encompasses finger-spelling.

It is well known today that sign languages have structure, which in its complexity can be compared with the structure of spoken and written language. In different parts of the world varying sign languages are used and mutually they are not understood, although there are internationally accepted signs that are used in many sign languages. Different signs are used, as well as different rules for their formation (different sequence of signs) and different sentence structure.

The Serbian Sign Language (SSL) is used by deaf individuals in Serbia as a means of everyday conversation, for expressing wishes and personal will, for intellectual discussions, to express jokes, for combining abstract expressions and for expressing personal style. In Serbia there is a high level of understanding amongst deaf individuals within the scope of the SSL, although there is the possibility of regional variations of certain gestures and the manner of their expression.

It is known in linguistics that the method used to gather data on a language can be versatile. It can be asked of native speech to be translated or for an account that is equivalent to the given task to be composed in another language. This procedure of elicitation has its advantages because certain occurrences within a language can be targeted for study; however

there is also the disadvantage in that it is necessary to know beforehand the occurrences which exist so that appropriate questions may be raised in relation to them. Otherwise native speakers often tend to “translate – word by word”, thus additional testing is needed of such occurrences in fluent spontaneous speech.

In our case, for the initial standardization of the language from the aspect of grammar, in the first phase we had to gather material relating to the Serbian Sign Language by elicitation from accounts in sign language. Aware of all the problems and deficiencies which can emerge in such a proceeding, we nevertheless believed, on the basis of initial research of other non- standardized languages, that that was a necessary first step in our attempt to describe the Serbian Sign Language. Our informants were bilingual individuals who were equally familiar with the Serbian language and the Serbian Sign Language (as a native first and native second language), informants to whom sign language is the primary language of communication (deaf and hard of hearing individuals).

KEY WORDS: Serbian sign language, initial standardization